

О. В. Алейнікова,
к. е. н., доцент, докторант, Класичний приватний університет

НАЦІОНАЛЬНА АГРОПРОДОВОЛЬЧА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Обґрунтовано необхідність розгляду національної агропродовольчої системи. Проведено аналіз агропродовольчої системи як об'єкта державного регулювання.

It is led to necessity of consideration of the national agrarian food system. The analysis of the agrarian food system is conducted as object of the state adjusting.

Ключові слова: аграрний сектор, агропродовольча система, відновлення, ефективність, об'єкт державного регулювання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі реальне входження України в світовий політичний та економічний простір вимагає адаптації її національного економічного комплексу до зміни у поглядах на розвиток сільського господарства, що означає підвищення ролі держави у розвитку економіки, особливо її аграрного сектора. Ефективне державне регулювання галузі необхідне для подолання кризових явищ і забезпечення подальшого інтенсивного розвитку аграрного сектора економіки.

На сьогодні сучасний стан аграрного сектора характеризується слабкістю, незахищеністю та неспроможністю самостійно функціонувати у конкурентних умовах. Затяжний процес кризи, який супроводжував аграрний сектор протягом усього періоду становлення ринкової економіки, не зник і не переродився в поступове відновлення комплексу. Він продовжується, проявляючись у різноманітних галузях. Про це свідчать такі факти, як спад виробництва, високий ступінь зношення основних виробничих фондів, зниження рентабельності сільськогосподарського виробництва. Як відомо, сільське господарство найбільш незахищене від негативних наслідків різного роду чинників нестабільності, що потребує виваженого обґрунтування подальших перспектив формування механізму державного регулювання аграрного сектора економіки. Звісно, виправити ситуацію неможливо без значних капіталовкладень та створення

стимулів для прийняття високого ступеня ризику й реалізації продуктивного інвестування, а особливо активної ролі з боку держави. Саме їй належить захистити вітчизняного виробника від цінового диктату монополій, технологічної відсталості галузей.

Одним з аспектів формування ефективної системи державного регулювання аграрного сектора є визначення його змістовної характеристики та місця в суспільстві. Розробці ефективної системи регулювання повинна передувати чітка структуризація об'єкта регулювання.

Сформована на початку 80-х років ХХ ст. система агропромислового комплексу (АПК) як сукупність галузей національної економіки, що зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, переробкою і реалізацією, значною мірою не відображає закономірності розвитку сучасного агропромислового виробництва та агропродовольчого ринку. Концепція агропромислового комплексу, що була сформована в умовах директивної планової економіки, акцентувала увагу на темпах і пропорціях розвитку галузевих ланок АПК [1, с. 6].

Теоретична невідповідність перехідного періоду негативно вплинула як на діяльність суб'єктів господарювання в АПК, так і держави в цілому. Аграрні реформи здійснювались за відсутності комплексного, науково обґрунтованого системного підходу і програми. Можна констатувати, що здійснені реформи не забезпечили

вирішення головного завдання — формування ринкових умов, за яких сільське господарство могло б розвиватися як високодохідне та конкурентоспроможне товарне виробництво.

Відсутність дієвих механізмів державного регулювання розвитку аграрної сфери в умовах її реформування обумовила загострення аграрної кризи, руйнацію інтеграційних зв'язків між галузями АПК і як наслідок — загострення проблеми продовольчої безпеки країни.

Україна обрала шлях радикальних ринкових реформ. Тому всі заходи держави щодо реформування аграрного сектора мають враховувати і відбуватися згідно з основними принципами ринкової економіки: "Ринок є одним з найбільших досягнень людської цивілізації. Він пройшов випробування часом і довів свою величезну життєву силу — це підтверджено світовим досвідом. Є підстави стверджувати, що новітня історія не знає жодного прикладу високо розвинутої, гнучкої, ефективно функціонуючої економіки без ринку" [2, с. 237—238]. Слід зазначити, що в чистому вигляді ринок ніколи не функціонував в жодній країні. В цьому випадку слід говорити про необхідність втручання держави в економічні процеси.

Необхідно відмітити, що державне регулювання аграрного сектора економіки здійснюється у якості комплексу заходів в аграрному секторі у вигляді економічного впливу держави на процеси виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства з метою збереження продовольчої безпеки країни та її регіонів, стабілізації агропромислового виробництва та подолання галузевих диспропорцій. Отже, державне регулювання аграрного сектора економіки — це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування поведінки аграрного товаровиробника в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади цілей.

На сучасному етапі в Україні розвиваються дві моделі — крупне товарне виробництво на базі новостворених підприємств різних організаційно-правових форм і дрібнотоварне виробництво в селянських господарствах і невеликих фермерських господарствах. Першу модель умовно можна вважати індустріальною, а другу — традиційною. Перша підтримується державою, а друга розвивається переважно за рахунок ініціативи низу [3, с. 33].

Трансформація аграрного сектора також здійснювалась шляхом структурних та інституційних змін на агропродовольчих ринках: створені легальні умови для вільної підприємницької діяльності; здійснена приватизація підприємств всіх рівнів агропродовольчого комплексу, що привело до виникнення альтернативних ринкових структур; формуються нові канали розподілу продукції, нові продуктові ланцюжки. Тому поява нових структур та нових зв'язків, що виникли в окремих продуктових сегментах, є важливим свідченням переходу всього аграрного сектору економіки від адміністративно-командної системи до ринкової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні розробки з проблем спеціалізації і кооперації аграрного сектора економіки здійснені такими

відомими вченими, як М.П. Александров, А.П. Азізов, В.Г. Андрійчук, В.Я. Амбросов, І.Ф. Баланюк, П.П. Борщевський, О.В. Крисальний, С.Й. Кутіков, І.І. Лукінов, А.С. Лисецький, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, К.П. Оболенський, О.М. Онищенко, К.І. Олєфір, П.П. Перцев, Д.К. Прейгер, І.Н. Романенко, П.Т. Саблук, А.І. Смилов, Ю.Д. Ступалов, І.Н. Топіха, М.І. Туган-Барановський, О.В. Чаянов, О.М. Шестопадль, П.В. Щепієнко, В.В. Юрчишин.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування необхідності розгляду національної агропродовольчої системи та її аналіз як об'єкта державного регулювання. На агропродовольчих ринках з'явилися приватні посередники, чисельність яких на окремих ринках диференційована. При цьому серед посередників можна виділити: індивідуальні, що займаються торгівлею дрібно-гуртовими партіями продовольства; неорганізовані посередники, що на власному транспорті купують худобу у селян і порівняно крупні партії постачають на переробку; крупні вітчизняні та іноземні компанії, що отримали назву "трейдери". Останні особливо проявили себе на ринку зерна, де вони оперують крупними партіями продукції, а географія їх інтересів — світовий ринок агропродовольства. Значна частина таких компаній поєднують посередницьку і виробничу діяльність. Підприємства харчової та переробної промисловості, системи гуртової та роздрібної торгівлі практично повністю приватизовані. Таким чином, аграрні перетворення, що були здійснені, потребують подальших результативних кроків з метою формування ефективної національної агропродовольчої системи.

РЕЗУЛЬТАТИ

В основу побудови парадигми національної агропродовольчої системи необхідно покласти системний підхід та його параметричні характеристики. Зазначені компоненти національної агропродовольчої системи перебувають у тісному взаємозв'язку між собою та з елементами інших систем.

Національній агропродовольчій системі, як і будь-якій іншій, притаманні такі властивості, як цілісність, ієрархічність, функціональність, безперервність функціонування, цілеспрямованість, керованість тощо. Розглянемо ці властивості, оскільки нас цікавить не тільки агропродовольча система, але і її складові елементи: галузі, підгалузі, регіони тощо. Цілісність системи означає принципове не зведення її властивостей до суми властивостей складових елементів. Теорія систем виходить з постулату, що система первинна, а її елементи (підсистеми) — вторинні (вони існують лише внаслідок існування цілого). Таким чином, не елементи складають систему, а, навпаки, система породжує при своєму розмежуванні свої елементи [4, с. 9].

Під структурою агропродовольчої системи необхідно розуміти сукупність елементів, зв'язків та відносин між цими елементами, що визначають внутрішню побудову та організацію об'єкта як цілісної системи.

Як зазначає М. Хорунжий [5, с. 43], під структурою взагалі слід розуміти організаційну побудову якоїсь системи, тобто співвідношення складових в одному ціло-

му. Якщо скористатись елементарними поняттями теорії систем, то структуру АПК слід проектувати на його функцію. Отже, процес формування структури АПК відбувається під впливом співвідношення між системою та її функцією, а саме:

- функція системи є первинною, а тому відіграє домінуючу роль в її структурному утворенні;
- лише оптимальна структура системи створює оптимальні умови для реалізації функції;
- чим повніше і точніше структурна будова системи спроектована на реалізацію функції, тим швидше досягається результат.

Структура ведення сільського господарства досить складна і має подвійний характер. З одного боку, це сукупність систем галузей: землеробства, рослинництва, тваринництва, які в свою чергу поділяються на низку підсистем. З іншого боку, система ведення господарства — це ціла сукупність декількох компонентів і характеристик. По-перше, стан розвитку агропромислового господарства, наявні виробничі ресурси та їх використання. По-друге, кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва. По-третє, організаційно-правова форма та моделі суб'єктів господарювання. По-четверте, завдання системи з виробництва продукції та задоволення в ній потреб суспільства, вимоги прибуткового ведення господарства. По-п'яте, організаційно-економічний механізм управління [6, с. 92].

Причинно-наслідкові зв'язки між інституціональним середовищем АПК і особливостями розвитку міжгалузевих зв'язків у комплексі складні. З одного боку, особливості агропромислового комплексу зумовлюють особливості його інституціонального середовища, з іншого боку — саме середовище впливає на функціонування комплексу. Становлення нового інституціонального середовища, особливо інститутів регулювання АПК, вплинуло на еволюцію міжгалузевих зв'язків у агропромисловому комплексі й зумовило особливості їх розвитку на кожному етапі переходу до ринкових відносин.

Окрім безпосередніх виробників агропродовольства, ця система включає усі види діяльності щодо забезпечення роботи сільськогосподарських товаровиробників, такі як ремонт сільськогосподарської техніки, виробництво органічних і мінеральних добрив, а також підприємства з переробки, транспортування, дистрибуторські компанії. Ці сектори взаємозалежні один з одним за допомогою ринків, на яких селяни отримують засоби виробництва і продають сировину переробним підприємствам, які, у свою чергу, виробляють продукти харчування та реалізують на гуртовому і роздрібному ринках продовольства [7, с. 30].

Інституційна структура агропродовольчої системи складається з низки інститутів, що забезпечують її функціонування. До них можна віднести аграрні біржі; агроторгові домівки; банки; консалтингові фірми, страхові компанії; органи державного управління в системі сільськогосподарського виробництва; профспілки; різноманітні асоціації товаровиробників тощо. Окрім цього, до інституційної структури агропродовольчої системи належить мережа науково-дослідних інститутів УААН, система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів, система інформа-

ційного забезпечення прийняття управлінських рішень тощо.

Агропродовольчий ринок як складову агропродовольчої системи також можна розділити на окремі ринки: аграрної (сільськогосподарської) продукції, як сировини та ринок продовольства. З іншого боку, агропродовольчий ринок, в свою чергу, також поділяється на ринки окремих видів сільськогосподарської продукції.

З поняттям структури органічно пов'язано поняття ієрархічності. Ієрархічність агропродовольчої системи означає, що кожний її елемент, підсистема, у свою чергу, можуть розглядатися як велика система, а сама досліджувана система являє собою лише один із елементів більш широкої глобальної системи [4, с. 10].

Відповідно до адміністративно-територіального поділу нашої країни в національній агропродовольчій системі можна виділити обласний та районний рівні, які відображають спільні та особливі властивості об'єкта. При цьому національна агропродовольча система України входить до складу світової агропродовольчої системи.

Світова агропродовольча система формується в результаті інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії і глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва і продажу агропродовольства. Її матеріальну основу складають багатогалузеві продовольчі комплекси, що включають у себе три функціональні сфери: виробництво засобів виробництва; сільське господарство, що виробляє сільськогосподарську сировину; переробку і збут сільськогосподарської сировини і продовольства. Оновними елементами світової агропродовольчої системи є міжнародна торгівля, що охоплює всі сфери продовольчого комплексу, вивіз капіталу і технологій, пов'язаних з розвитком агробізнесу; інтернаціоналізація наукових досліджень, підготовка управлінських кадрів; організація і діяльність міжнаціональних, наднаціональних угод і організаційних структур, що впливають на всі аспекти формування і функціонування світової агропродовольчої системи. При цьому кожний із зазначених елементів не є чимось новим. Новим, на наш погляд, за останні роки з'явився ефект синергії процесів інтернаціоналізації, що дозволяє говорити про формування якісно нового рівня розвитку продуктивних сил. Найважливішим новим елементом світового продовольчого господарства стала система глобальної інформації і прийняття управлінських рішень, що підвищує швидкість й ефективність світових господарських зв'язків у сфері агробізнесу.

Формування світової агропродовольчої системи не тільки не усуває, але й сприяє посиленню нерівномірності розвитку національних продовольчих систем, оскільки конкуренція та поділ праці виходять на глобальний рівень. Провідною ланкою світової агропродовольчої системи є розвинуті країни через те, що для продовольчих комплексів цих країн зовнішньоекономічні ринки стають основним чинником економічного зростання. Це знаходить своє вираження у поглибленні спеціалізації та кооперування у виробництві продовольства, ресурсів для його виробництва, взаємному посиленню руху капіталів і технологій.

Однією з головних властивостей агропродовольчої системи є її функціональність. Всі елементи системи безперервно діють і взаємодіють в межах свого функціонального призначення. Тому необхідно визначити таку властивість агропродовольчої системи, як безперервність функціонування. Саме безперервним функціонуванням елементів і системи в цілому визначаються структура і властивості конкретних систем. Система існує до тих пір, поки вона функціонує.

Агропродовольчій системі властива цілеспрямованість. Деякий стан системи, якого бажано досягнути в процесі її функціонування, називається комплексом цілей системи. Досягненню цих цілей підпорядковано певним чином організоване функціонування елементів системи, сукупна дія і взаємодія яких спрямовані на досягнення цих цілей [4, с. 10].

Агропродовольчій системі, як і будь-якій системі, властива керованість (управління) — це сукупність прийомів і методів цілеспрямованого впливу на об'єкт для досягнення відповідного результату (результатів). Ними можуть бути: збереження якісної специфіки об'єкта; забезпечення нормального функціонування об'єкта; забезпечення пристосування (адаптації) об'єкта до умов мінливого зовнішнього середовища; досягнення відповідних цілей розвитку об'єкта.

Сутність управління розкривається в його основних функціях: підготовка і прийняття управлінських рішень; організація виконання управлінських рішень; мотивація і стимулювання виконання рішень; облік і аналіз ходу виконання рішень; регулювання (оперативне керування) або коректування ходу виконання управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Цілеспрямований розвиток будь-якої системи може здійснюватися тільки в тому випадку, якщо цілі системи та шляхи їх досягнення узгоджуються з об'єктивними законами розвитку суспільства. Це узгодження здійснюється далеко не завжди, і пошук раціональних управлінських рішень можна трактувати як процес розробки компромісу між бажаним і можливим.

Таким чином, вважаємо, що під терміном "агропродовольча система" необхідно розуміти сукупність видів діяльності щодо забезпечення населення країни харчовими продуктами, а промисловість — сільськогосподарською сировиною. Національна агропродовольча система складається з взаємопов'язаних елементів:

- матеріальний базис системи — сукупність галузей, виробництв, об'єктів інфраструктури, що беруть участь у виробництві і реалізації продовольства (галузі, що входять до складу АПК у традиційному його розумінні), а також їхня ресурсна база (включаючи земельні ресурси, які поки що вилучені з економічного обороту);

- соціальна й інституціональна організація (структура) галузей АПК — сукупність суб'єктів продовольчого ринку, якими є виробники і споживачі продовольчих товарів (у розрізі різних соціальних груп), трейдери та інші оператори продовольчого ринку, у тому числі учасники зовнішньоторговельної діяльності;

- власне агропродовольчий ринок як система еко-

номічних регуляторів — система економічних механізмів, що регулюють процеси виробництва, переробки, зовнішньої торгівлі, розподілу і збуту агропродовольчої продукції;

- розвиток сільських територій [1, с. 7].

Описана багаторівнева структуризація національної агропродовольчої системи дозволяє в принциповому плані структурувати основні механізми державного регулювання агропромислової сфери:

- структурно-галузеве регулювання, за допомогою якого може здійснюватися вплив на темпи і пропорції розвитку окремих галузей і виробництв сільського господарства. Серед основних методів можна виділити, в першу чергу, податкові пільги і державні капітальні вкладення, державні закупівлі;

- державне регулювання інституційних перетворень — приватизація, реорганізація, механізми корпоративного права;

- регулювання цін і доходів підприємств аграрної сфери, включаючи бюджетне субсидування;

- зовнішньоекономічне регулювання;

- соціальна підтримка сільського населення і розвитку сільських територій.

Державне регулювання спрямоване на якісну та кількісну зміну кількісних і якісних параметрів певного соціально-економічного явища, на зміну поведінки і мотивацій суб'єктів певної сфери суспільних відносин, на трансформацію у заздалегідь визначеному напрямі певних факторів і процесів або їхніх систем. Тому важливими теоретичними засадами державного регулювання є методика пізнання об'єктів майбутнього регулювання, вивчення їхньої внутрішньої природи, взаємозв'язків та внутрішніх суперечностей.

Література:

1. Голуб Я. П. Совершенствование механизмов государственного регулирования агропромышленного производства в национальной экономике России: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / Я.П. Голуб. — М., 2006. — 18 с.
 2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: [монографія] / [Бетлій М., Бородіна О, Бородін С. [та ін.]; за ред. О.М. Бородіної]. — Ужгород: ІВА, 2006. — 496 с.
 3. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Осташко Т.О. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
 4. Парсаданов Г.А. Прогнозирование национальной экономики: учебник / Парсаданов Г.А. — М.: Высш. шк., 2002. — 304 с.
 5. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу: [підруч.] / Хорунжий М.Й. — К.: КНЕУ, 2001. — 382 с.
 6. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / Алексеев В.В., Агаев Б.В., Сагдеев М.А. — М.: ООО "ДеКА", 2003. — 432 с.
 7. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. на здобуття учен. ступеня докт. экон. наук: спец. 08.00.03 "Экономика та управління національним господарством" / А.Д. Діброва. — Київ, 2008. — 40 с.
- Стаття надійшла до редакції 01.02.2010 р.